

OSNOVANJE IN RAZVOJ GORENJSKE PREDILNICE DO LETA 1945

(Ob 50. obletnici pričetka izgradnje podjetja)

Ugodna lega zemljišč ob železniški progi pri škofjeloški železniški postaji je že leta 1928 pritegnila pozornost škofjeloških podjetnikov, ki so skupno z Mestno hranilnico v Škofji Loki vložili svoj denar v družbo »Mlinostav«. Ta je v naslednjih dveh letih zgradila nekaj objektov, v katerih so začeli izdelovati mlinske stroje in naprave. Investitorji pa so imeli smolo, da so začeli svojo akcijo ravno v času, ko je začela pretresati svet ena najtežjih gospodarskih kriz, ki je še posebej udarila proizvajalce investicijskih sredstev. Še preden so bile do konca izdelane prve mlinske naprave, je šla družba leta 1930 v stečaj. Pri tem je v glavnem izgubila Mestna hranilnica, ker je pokrila terjatve in prevzela premoženje omrtevelega »Mlinostava«.

Hranilnica je dolgo zaman skušala izboljšati svojo likvidnost s prodajo prevzetih nepremičnin. Na pobudo občinskega odbora v Stari Loki pa je leta 1933 ponudila zemljišče in stavbe v nakup kranjski tekstilni tovarni »Intex«, katere lastnika sta bila poljska državljana Pavel Markgraf in Gustav Horak. Ta dva sta namreč nameravala razširiti svojo tovarno z dograditvijo predilnice za tanko prejo.

Starološka občina si je zelo prizadevala, da bi se pogajanja z »Inteksom« uspešno zaključila. Brezposelnost v občini je bila velika. Od onih, ki so bili zaposleni, pa je nad dve sto delavcev delalo v kranjskih tekstilnih tovarnah. Nizke mezde niso zadostovale za normalno obnavljanje delovne sile in so onemogli delavci prišli na breme občine, medtem ko so dohodki, ki so jih ti delavci ustvarjali, ostajali izven občine, ki je takrat obsegala 4447 ha in štela 4109 prebivalcev. Občina je bila zato v zelo težki finančni situaciji. Občinske doklade so bile menda najvišje v kranjskem srezu (125 %). Občina je pravilno računala, da bi se z industrializacijo Trate stanje bistveno popravilo in je zato pri razgovorih z lastniki »Intexa« aktivno sodelovala s svojimi predstavniki.

Markgraf in Horak sta situacijo dobro izrabila. Pri pogajanjih sta izsilila dokajšnje ugodnosti. Občina se je obvezala, da bo dotirala k nakupu zemljišč 42.500 din. Hranilnica je pristala na izredno nizko prodajno ceno za nepremičnine bivšega »Mlinostava« in je istočasno ponudila dveletni kredit. Škofjeloška elektrarna se je obvezala, da bo investirala 400.000 din za elektrifikacijo bodoče tovarne. Markgraf in Horak pa sta pristala na to, da začneta z izgradnjo predilnice v petnajstih dneh po zaključku pogajanj in da bosta pri gradnji v prvi vrsti uporabljala gradbeni material iz škofjeloške okolice, da bosta zaposlila izključno domačine in da bo sedež podjetja na Trati. Po doseganem sporazumu je bila v oktobru 1933 ustanovljena družba »Škofjeloška predilnica d. z o. z.« s sedežem na Trati in z naslednjimi družabniki: »Intex«

Stavba predilnice za vigogne prejo. (Foto Exportprojekt)

Kranj (lastnika Markgraf in Horak) z osnovno vlogo 140.000 din, Pavel Markgraf z osnovno vlogo 50.000 din in Gustav Horak z osnovno vlogo 50.000 din. Majoriteta »Intexa« je bila potrebna, da se formalno prikaže, da je investiran v podjetje pretežno domači kapital, ker si je bil »Intex« že pridobil značaj jugoslovanskega podjetja. V podjetje je vložil nekaj sredstev tudi poljski državljani Wensky, ki pa ni bil registriran kot družabnik.

Kakšni so bili razlogi, ki so vplivali, da sta tako spretna kapitalista sklenila vložiti denar v gradnjo nove predilnice, in to v Škofji Loki, torej ločeno od svojega podjetja v Kranju?

Gledano z vidika proizvodnje, je v Jugoslaviji že takrat manjkalo predilnih kapacitet. Potrošnja bombaževin, ki je leta 1923 znašala 26.000 ton, je do leta 1930 stalno naraščala do maksimuma 32.000 ton. Med krizo je potrošnja padla in je dosegla leta 1932 minimum 20.000 ton, medtem ko je naslednje leto narasla že na 26.500 ton. Ker je bil domači pridelek bombaža neznaten, nam dajejo podatki o uvozu točno sliko o stanju v bombažni veji tekstilne industrije.

Struktura uvoza bombaževin (v tisočih kg):

Leto	Surovi bombaž		Preja		Tkanina		Skupaj
1923	4.500	18 %	5.600	21 %	15.900	61 %	26.000
1926	6.900	25 %	7.600	28 %	12.800	47 %	27.500
1930	8.800	27 %	13.100	41 %	10.200	32 %	32.100
1933	10.600	40 %	12.900	49 %	3.000	11 %	26.500

Pregled nam kaže, da so domače tkalnice iz leta v leto močnejše krile potrebe domačega trga, da pa je stalno naraščal uvoz preje. Leta 1933 je bilo v Jugoslaviji ca. 150.000 vreten, s katerimi so spredli le 40 % porabljene bombažne preje. Ostalo so uvažali kot prejo ali v tkaninah. Po teh vidikih bi bilo že takrat potrebnih 180.000 novih vreten, za kritje letnega porasta potrebnje pa vsako leto novih 13.000 vreten.

V resnici pa je bilo drugače. Kljub majhnemu številu vreten, predilnice v tistih letih niso bile polno zaposlene. Tolkla jih je predvsem italijanska konkurenca. Predivo in tkanine je Jugoslavija nabavljala v državah, s katerimi je imela klirinški promet, medtem ko je bilo treba bombaž kupovati za dražje proste devize. Zato je bil razpon med ceno bombaža in prediva (predilniška marža) le ca. 6 din, v Nemčiji pa na primer ca. 11.50 din. Taki nespretni zunanjetrgovinski politiki so verjetno botrovali po svojih zvezah tisti tuji kapitalisti, ki so imeli svoje finančne interese v inozemskih predilnicah, pri nas pa so postavljali le tkalnice.

Markgraf in Horak sta ves svoj kapital prenesla v Jugoslavijo in nista imela nekih posebnih interesov za dobavo preje iz inozemstva. Očitno se nista dosti zanimala za trenutno komercialno situacijo in sta bolj zaupala dolgoročnejšim ekonomskim analizam in tehnološkim prednostim lastne predilnice (ustrezna kvaliteta preje, standardna oblika kopsov, hitrejše obračanje obratnih sredstev zaradi znižanja zalog preje, boljše izkoriščanje odpadkov itd.). Da pa sta se odločila za predilnico v okviru samostojnega podjetja na Trati, so bili po eni strani odločilni ugodni pogoji, ki jih je nudila starološka občina, po drugi strani pa sta najbrž želela dekoncentrirati svoj kapital. Markgraf je verjetno že takrat računal, da se bo kasneje, ko sinova odrasteta, osamosvojil in razširil predilnico v nov kombinat. Družba je namreč registrirala kot predmet poslovanja med drugim tudi »izdelovanje tekstilnega blaga vsake vrste, ustanavljanje in vzdrževanje tekstilnih tvornic ter pridobivanje že obstoječih enakih industrijskih in trgovskih podjetij, zlasti predilnic in tkalnic« itd.

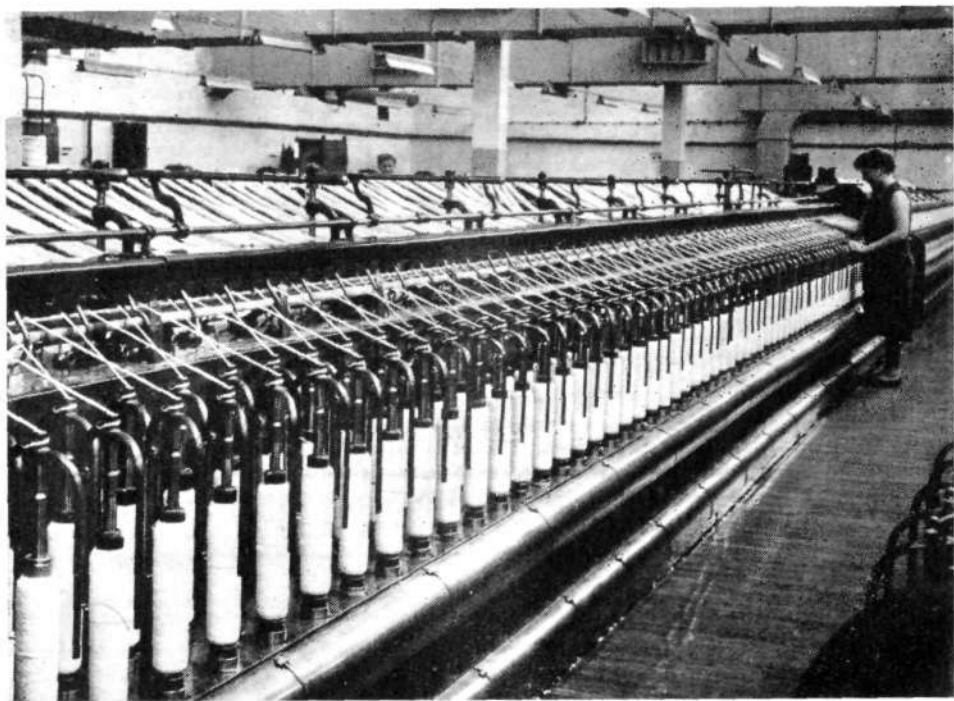
Takoj po ustanovitvi je nova družba kupila od Mestne hranilnice zemljišča in poslopja »Mlinostava«, skupaj 7710 m² za 250.000 din, od Frančiške Babnik in Janeza Jugovica pa še 15.647 m² zemljišča, na katerem so v smislu sporazuma z občino takoj začeli s prvimi deli na gradnji nove tovarne. Na Češkem so kupili stroje neke predilnice, katero je zlomila gospodarska kriza. Iz carinskih in davčnih razlogov so na nekaterih strojih ponaredili letnico izdelave in jih tako »modernizirali«. Kljub temu je imelo podjetje precej težav z uvozom strojev, ki so prispeli šele v začetku leta 1934. Konec leta 1933 je kupilo podjetje pri Rietherju v Švici ostale potrebne stroje in 37 komutatorjev. V pritličju in v prvem nadstropju »Mlinostava« so montirali mešalnico in čistilnico, v nove šede pa mikalnike, predprejne in prstančne stroje.

Ko je bila tovarna praktično že postavljena in je že začela poskusno obratovati, je Ministrstvo trgovine in industrije julija 1934 odbilo prošnjo za ustanovitev industrijskega podjetja. Pri tem se je ministrstvo opiralo na svoj razpis z dne 31. oktobra 1933 (izšel je torej po ustanovitvi družbe), ki je odredil, da se ne dovoljuje gradnja strateško važnih industrijskih objektov na neprimernih lokacijah, ob meji in s tujim kapitalom. Odločilno za odklonitev je bilo mišljenje Ministrstva vojske in mornarice, ki je zahtevalo, naj se ne dovoli postavitev tovarne, ker gre za tuji kapital in ker bi ležala tovarna ob meji, pri tem pa je mimogrede še »strokovno« ugotovilo, da »ove industrije

ima u zemlji dovoljno«. Inšpektor, neki divizijski general, najbrž ni razlikoval predilnic od tkalnic.

Markgraf in Horak sta prišla v hudo zadrego, saj sta vložila v gradnjo že nekaj milijonov. Izkoristila sta svoja številna poznanstva in interes občine za postavitev predilnice in sta izzvala pravi spor med bansko upravo in ministristvom glede pristojnosti za reševanje tega problema. Banska uprava je spretno namigovala tudi na politične posledice, ki bi jih utegnili imeti likvidacija nove tovarne med škofjeloškim prebivalstvom. Tik pred takratnimi občinskimi volitvami je namreč lokalno vladno časopisje močno izkoriščalo gradnjo predilnice za svojo politično afirmacijo v loškem okolišu. Markgraf in Horak sta zahtevala obnovitev postopka.

Zadeve pa sta se lotila še z drugega konca. Dogovorila sta se s kranjskim industrijalcem Franjom Sircem, da pristane na vlogo slamnatega družabnika, da bi lahko skupaj prikazali novo predilnico kot podjetje s pretežno domačim kapitalom. Podobno sta ga že svoj čas uporabila za »udomačitev« *»Intexa«*. Sirc je konec leta 1934 zaprosil Inspektorat državne obrambe v Beogradu preko Industrijskega komiteta IV. armijske oblasti v Zagrebu za načelno odobrenje za osnovanje odnosno nakup industrijskega podjetja za proizvodnjo bombažne preje v Škofji Loki. V tej prošnji je precej naivno prikazal velik pomen, ki bi ga imela ta predilnica za obratovanje njegove — sicer dokaj skromne — tkalnice in se pri tem niti ni kdo ve kaj trudil, da bi bil originalen, temveč je skoraj dobesedno prepisal tekst iz svoječasne prošnje Markgrafa in Horaka. Pač pa je vso težo svojih argumentov podal v drugem

Pogled v notranjščino bombažne predilnice. (Foto Exportprojekt)

delu prošnje, ko je začel navajati podatke o sebi in o svojih poznanstvih. Premeteno je najprej navedel svoje srbske prijatelje, ki jih je naštel kar pol strani. Skratka, te reference so bile tako sijajne, da bi si komaj kdo upal ukreniti nekaj, kar tem gospodom ne bi bilo po volji. Ministrstvo je res takoj izdalo predhodno dovoljenje, da »Sirc Franjo lahko izvršuje industrijsko dejavnost predilnice bombaža«, in sicer kot lastnik in edini poslovodja »Škofje-loške predilnice d. z o. z.«.

Januarja 1935 je bil izredni občni zbor družbe, na katerem so zvišali osnovno glavnico na 500.000 din, s tem da je vstopil kot družabnik še Franjo Sirc z deležem 260.000 din. Ta denar pa je le Markgraf posodil Sircu preko Kreditnega zavoda v Ljubljani. Občni zbor je sprejel postavko Markgrafa in Horaka kot poslovodij in je na njuno mesto imenoval Sirca. Julija 1935 je banska uprava, mimo svoje pristojnosti, odobrila Sircu obratovanje njegove predilnice, ki je do tedaj obratovala samo poskusno pod okriljem »Intexa«. V začetku leta 1936 pa je Sirc prejel dokončno odobrenje tudi od ministrstva. Šele tedaj sta Markgraf in Horak tvegala, da tudi formalno spet prevzameta vodstvo tovarne. Na izrednem občnem zboru v maju 1936 sta se postavila za poslovodji, seveda poleg Sirca.

Težave okoli lastniških vprašanj so bile krive, da je izgradnja predilnice za dve leti docela zastala. V tem času so zgradili samo zabojarno in vodovodni rezervoar. Konec leta 1936 pa so spet začeli z gradnjo novih sedmih šedov.

Naslednje leto je Markgraf uresničil svojo staro zamisel, da se osamosvoji. Julija 1937 je Horak prepustil svoje deleže in poslovodstvo Markgrafovima sinovoma Juriju in Herbertu, deleže »Intexa« pa je prevzel stari Markgraf. Predilnica je s tem dobila že štiri poslovodje. Sirc je bil za javnost še naprej večinski lastnik podjetja, in sicer do konca 1939, ko je Markgraf ugotovil, da ga spriči nove politične situacije več ne potrebuje, in je moral odstopiti kot družabnik in kot poslovodja.

Markgrafi so predilnico naglo gradili in februarja 1939 so bili dozidani vsi šedi, tako da so lahko dokončno pregrupirali stroje. Tudi čistilnico so preselili v nove prostore, v izpraznjeno stavbo bivšega »Mlinostava« pa so namestili nekaj tkalskih strojev. Prizidali so pisarniške prostore z garderobami in postavili še eno leseno skladišče za bombaž in cevke. Ob mikalnici pa je zrasel še prizidek, ki naj bi kasneje služil za česalnico. V tem letu je predilnica obratovala že s 13.420 vreteni, s katerimi so proizvedli 1020 ton preje.

Leta 1940 so zgradili še skladišče za prejo in za zaboje. Obzidali so lopo ob bivšem »Mlinostavu« in jo spojili s pritličjem železobetonske stavbe v en proizvodni prostor, kamor so do konca leta montirali sedem prstančnih strojev, v prvem nadstropju pa še dva. Pri Ingolstadtu v Nemčiji so namreč nabavili še osem novih prstančnih strojev. Skupno so na novo montirali 7760 vreten. V novi stavbi je delalo 38 boljših prstančnih strojev s 17.760 vreteni. Preostalih 11 slabših strojev s 3420 vreteni, ki so delali v stari stavbi »Mlinostava«, so kasneje predelali v sukalne. Leta 1940 so proizvedli že 1430 ton preje.

Naslednje leto so začeli graditi novo trinadstropno železobetonsko stavbo. V prošnji za gradbeno dovoljenje so navedli, da bi pritličje služilo za skladišče, v prvo nadstropje bi prestavili 11 prstančnih strojev iz stare stavbe, v drugem nadstropju pa bi montirali 6 sukalnih in 1 previjalni stroj s pomožnimi strojnimi napravami. S postavitvijo nove stavbe naj bi se torej

Gradnja stanovanjskega poslopja Gorenjske predilnice (v sredini). (Foto Exportprojekt)

zmogljivost tovarne ne menjala. Podatki o namenu te stavbe pa so bili seveda neresnični. Markgrafi so se hoteli izogniti novim težavam, če bi prijavljali nove kapacitete. V resnici so nameravali v novi stavbi proizvajati šivalne sukance in prejico za vezenje. Stavbo so dogradili med vojno. V tem času so postavili še nekaj manjših objektov za pomožne obrate, nasproti tovarne pa stanovanjsko hišo za vodilne uslužbence.

Med vojno so se Markgrafi glede sukančarne premislili in kupili stare stroje za vigogne-prejo, katere so montirali v novi stavbi. Pravijo, da je hotel stari Markgraf z obratovanjem vigonke rešiti svoja sinova pred vpoklicem v vojsko, ker je bila ta vrsta industrijske proizvodnje pri Nemcih privilegirana. Med okupacijo so pripeljali iz Kranja še Sirčeve tkalske stroje (Sirč je ob začetku vojne zbežal pred Nemci v Ljubljano). V pogon so jih spravili komaj desetino, ostali so ležali neizkoriščeni v skladiščih. Pred koncem vojne je podjetje dvakrat menjalo firmo. Leta 1942 se je preimenovalo v »Laaker Spinerei und Zwirneri G. m. b. H.« (Škofjeloška predilnica in sukalnica d. z o. z.), leta 1944 pa je postala »Laaker Spinnerei und Weberei G. m. b. H.« (Škofjeloška predilnica in tkalnica d. z o. z.). V tistih časih so proizvedli:

leta 1941	910 ton preje
leta 1942	600 ton preje
leta 1943	810 ton preje
leta 1944	745 ton preje
leta 1945 (do maja) . .	23 ton preje

V partizane je odšlo 68 delavcev, 37 pa jih je bilo interniranih ali preseljenih.

Po osvoboditvi je skušal Markgraf rešiti del kapitala tako, da je v poročilu, ki ga je moral 10. maja 1945 predložiti oblastem, navedel, da so lastniki podjetja Pavel Markgraf z deležem 750.000 RM, H. Thommen, Basel, z deležem 375.000 RM, Herbert Markgraf z deležem 62.500 RM in Jurij Markgraf z deležem 62.500 RM. Registrirana deleža obeh sinov sta v resnici znašala po 250.000 RM, medtem ko v registru o Thommenu sploh ni sledu. Po stari praksi s Sircem je skušal Markgraf Švicarja Thommena uporabiti za slamnatega solastnika. Očitno pa so ga dogodki prehiteli in ni utegnil opraviti ustreznih registracij.

Primitivni trik Markgrafom ni uspel. S sodbo vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani z dne 25. avgusta 1945 je tovarna postala družbena lastnina.

O p o m b a

Članek je napisan na podlagi dokumentov iz predvojnega arhiva Gorenjske predilnice, sedaj shranjenega v arhivu loškega muzeja.